

Om det Komiske i Kierkegaards »Efterskrift«

af MASARU OTANI

Det religiøse bruger, som Kierkegaard siger (cf. S. V. VII 514), bestandigt det negative som den væsentlige form. F. eks. kunne »lidelsen« synes ikke at være handling, endsiige religiøs handling, men det at handle religiøst er kendeligt på lidelsen. På den måde er åbenbaringen, saligheden, troens vished, lethed og sandheden som det positive, kendelige henholdsvis på hemmeligheden, lidelsen, uvisheden, vanskeligheden og absurditeten (cf. VII 422).^{*} Således indeholder det negative særligt i guds-forhold som eksistens-forhold sensu eminenti den betydning »kendetegnet«, der viser dette forholds eksistens.

Det ville ikke være en overdrivelse at sige, det var Kierkegaards hoved-hensigt (hvis ikke »synspunktet«, så dog skjulte hensigt) med sin livsvirk-somhed at lade den religiøse virkelighed blive til i det eksisterende individ, og det er netop af ovennævnte grund, at Kierkegaards bekymring, om at lade individet forstå eksistens-forhold, kræver den ualmindelige dialektiske negativitet.

I den anden halvdel af »Efterskrift« skriver Kierkegaard om, hvad han kalder den eksistentielle patos's udtryk, d. v. s. »resignation«, »lidelse« og »skyld«. Han siger der, at den religiøsitet, som disse udtryk betegner, det vil sige religiøsiteten A, ikke er den specifikke kristelige (cf. VII 546) (han siger det i modsætning til religiøsiteten B, der er kendetegnet ved, at det dialek-tiske befinder sig på andet sted), men disse tre udtryk er skrevet angående »Smulernes problem«, og derfor drejer det sig om »forholdet med den evige salighed«, og så peger skildringen af de tre patetiske udtryk til slut hen imod det absolutte paradoks's dialektiske modsigelse. Man må derfor erkende, at det ikke kun er de tre momenter af den såkaldte »skærpede patos«

^{*} Samlede Værker, 2. Udg., 1920-36.

(d. v. s. »synds-bevidstheden«, »forargelsens mulighed«, »sympatiens smerte«), som forudsætter det absolutte paradoks's kvalitative dialektik (cf. VII 553), men alle disse seks udtryk af »det patetiske« forudsætter det anende. Men i hvilken mening kan man yderligere sige, at det aner eller forudsætter?

Da de tre sidste eksistentielle udtryk for patos kaldes »skærpet patos«, kan man forsøgsvis benævne de tre første 'uskærpet patos'. Om disse udtryk for uskærpet patos, som ligger i den immanente religiøsitet A, siger Kierkegaard, at de bliver dialektiske i inderliggørelsens dialektik (cf. VII 550) og at i forhold til som individet eksisterende udtrykker den eksistentielle patos, i samme grad stiger hans patetiske forhold til en evig salighed. På den anden side er det tydeligt, at »resignation«, »lidelse« og »skyld«, som udtryk for den eksistentielle patos, er udprægede i det immanent-negative moment. Med andre ord, disse udtryk hører hjemme i den religiøse patos's sfære, der har den subjektive negativitet som væsentligt moment (altså i den immanente 'subjektivitet-sandhed-forhold'). »Patos« betyder egentlig lidelse, og uden begejstret eller alvorlig lidenskab; men Kierkegaard bruger ordet meget i eksistentielle forhold, f. eks. er patos, som eksistentiel negativitets patos, illusion, når den ikke er betrygget ved komik (cf. VII 76). Herved er antydnet, at gennem resignation, lidelse og skyld skulle det patetiske ledsages af komik som et negativt nødværge for den eksistentielle sandhed. Efter Kierkegaard skulle det komiske være nærværende som »en svigefuld Form« (VII 70), for at »negative Tanker« på passende måde skulle blive afleveret og modtaget. Kierkegaard siger det samme også i »Synspunktet«: det negative i forhold til at meddele det sande er ganske nøjagtigt det at bedrage (cf. XIII 577 f.). Når det eksisterende subjekt er i et væsentligt forhold til det sande, er der altid nødvendigt den egentlige negativitet for ham. Det er »den Negativitet der er i Tilværelsen« eller »det eksisterende Subjekts Negativitet« (VII 69), som er grundet i subjektets syntese, at det er en eksisterende uendelige ånd. I det subjektet, der har det uendelige, det evige, eksisterer i tilværelsen, viser det uundgåeligt negativitet. I det ligefremme udsagn er svigen – som det evige har i tilværelsen – udeladt, derfor er det negative som modsigelsen uundværligt tilstede for at forhindre misforståelse. Det til grund for det komiske og patetiske liggende er netop denne modsigelses negativitet. – Når den subjektive eksisterende tænker står imod ideen, fore-

stiller hans opfattelse af modsigelsen den patetiske negativitet, og når han vender ryggen til ideen og i tilværelsen ser dette, der bagefter bestrålet ved ideen falder ind i denne, præsenterer hans opfattelse af modsigelsen den komiske negativitet (cf. VII 78). Hvis man ikke har nået til grunden af det komiske, er hans patetiske negativitet misforståelse eller netop illusion. Han vil måske blive distraherende eller fortvivlet. Kierkegaard har opfattet det komiskes modsigelse efter den aristoteliske måde (cf. de Poetica cap. 5), men også som tilværelsens egentlige og oprindelige faktum (cf. VII 504). Den subjektive eksisterende tænker er således bestandigt ligeså negativ som positiv (cf. VII 79 f.). I den forstand var Sokrates i virkeligheden en bestandig uendeligt og absolut stræbende tænker. Mod den absolut konsekvente negativitet i hans ironi brød endog statens objektive magt sig. Sokrates kom til ideens grænse som mulighed, »Naar derimod i en langt senere Tid, efter at disse Ideer have faaet deres Virkelighed, Personligheden sin absolute Pleroma, naar da Subjectiviteten atter vil isolere sig, naar den uendelige Negativitet atter vil oplade sin Afgrund for deri at sluge denne Aandens Virkelighed, da viser Ironien sig i en betænkeligere Skikkelse« (XIII 299) – siger Kierkegaard allerede i »Om Begrebet Ironi« (1841). Man kan godt sige, at Kierkegaard her allerede meget nøjagtigt forudsiger sin egen dødstrodsende livsgerning, at forklare hvorledes den subjektive patos for at forstå eksistensforhold »negativt« er båret ved »det komiske« – i den tid efter at det væsentlige paradoks-religiøse blev til.

Da det komiske således bærer det negative (altså i en forstand frastødende eller tilbagekaldende) moment som det væsentlige, spiller det den vigtige dialektiske rolle i den eksistentiel-religiøse patos's udtryks-sfære (resignation, lidelse og skyld), der også besidder (immanent-) negativitet som væsentligt moment.

Førend vi arbejder med disse udtryk for »uskærpet patos«, vil jeg gerne betragte indholdsbestemmelsen af det komiske (ironi og humor).

Som bekendt adskiller Kierkegaard tre stadier (VII 281) eller eksistenssfærer (VII 492), og han anerkender ironi som konfiniet imellem det æstetiske og det etiske; humor som konfiniet mellem det etiske og det religiøse (cf. VII 492, 522 anm.). Det var fra temmelig tidlig tid før hans forfattervirksomhed, at han interesserede sig for ironi og humor som konfinier. Som

Dr. Himmelstrup påpegede (»Søren Kierkegaards Sokratesauffassung« p. 165), var det allerede i 1837, han beskæftigede sig med, hvorledes ironi begynder i hedenskab, og først kristendommen har gennem indførelsen af syndighed gjort den humoristiske opfattelse af liv og natur mulig (cf. Pap. II A 102, 105, 107, 186). Den lignende overvejelse: det er egentlig først igennem betragtningen af synden i verden, at en anden slags ironi end den almindelige træder frem for det humoristiske individ, kan man se i »Om Begrebet Ironi« (cf. S. V. XIII 355 anm.). Men, i denne bog er området, hvor humor er placeret, væsentligt forskellig fra i »Efterskrift« – selv om den på begge dele rører tæt ved det (kristelige-) religiøse. Medens der i førstnævnte er sagt, at humor indeholder en langt dybere positivitet end ironi, fordi humor bevæger sig i teantropiske bestemmelser (cf. XIII 428) – Kierkegaard støttede sig dengang til prof. Martensen (cf. *ibid.*) – er denne opfattelse benægtet i sidstnævnte (»Efterskrift«), og her er det således: når humor benytter de kristelige bestemmelser (synd, syndsforladelse, forsoning, Gud i tiden o. s. v.), er humor en falsk gengivelse af den kristelige sandhed (cf. VII 258). Og på den måde kommer Kierkegaard til sin egentlige bestemmelse af humor: humor er ikke det højeste *efter* troen, men det sidste stadium i eksistens-inderlighed *foran* troen (cf. VII 278). Humor er således anerkendt som konfiniet, der berører det paradoks-religiøse indenfor immanensen.

Set fra det synspunkt at eksistere indenfor immanensen, er humor ikke væsentlig forskellig fra ironi, selv om humor rører ved det dialektiske. Derfor er det således: »uskærpet patos's« sfære, der vil omtales bagefter, er i den yderste sfære, der er tæt ved det transcendent-dialektiske; men den bliver stadigvæk ved at være i immanensens sfære, og følgelig er ironiens moment uslettet og virker lejlighedsvis; dog drejer det sig her om humor som egentligt konfinium foran det dialektiske.

Hvad der i almindelighed er fremstillet angående humors funktion i Kierkegaards værker, er det, at humor på afgørende øjeblik tilbagekalder det religiøse alvor i spøgen. Ja, i virkeligheden har Kierkegaard fremvist mange konkrete eksempler herpå (cf. e.g. VII 437, 544). Men, den ovennævnte funktion er, så at sige, om humors *u*positive (for at undgå sprogforvirring, bruges her ikke ordet »negative«) betydning. Kierkegaard siger jo, at humor ikke fatter lidelsens væsentlige religiøse betydning (cf. VII 279,

437), og igen, at »der hvor Afgjørelsen fanger, der hvor Existenten fanger den Existerende ligesom Bordet fanger, saa han maa blive i Existenten, medens Erindringens og Immanentsens Bro bagved er afhugget; der hvor Afgjørelsen bliver i Øieblikket, og Bevægelsen fremad mod Forholdet til den evige Sandhed, der blev til i Tiden: der er Humoren ikke med.« (VII 259). Men, endog der hvor Kierkegaard siger dette, kunne man om humor vist tænke sig endnu en positiv betydning i en vis forstand foruden disse upositive betydninger. På nogle steder i »Efterskrift«, hvori Kierkegaard fremhæver forskel mellem humor og tro, kommer tillige den sammensættende funktion frem (cf. e. g. VII 545). Som vi bagefter skal komme tilbage til, så er sammenholdningen med momentet i den dialektiske sfære gennem det forhold, der er anet til grund for misforholdet, suggestivt påpeget i skyldbevidsthedens totalitet, der er den immanente, men dog inderlige negative selv-pålægning ved selv-bevidstheden om umulighed (cf. VII 522).

Således »er Humor avanceret som sidste terminus a quo i Forhold til det chistelige Religieuse. — — — Humor slutter Immanentsen af indenfor Immanentsen, ligger endnu væsentligen i Erindringens Tilbagetagen ud af Existentens ind i det Evige, og først da begynder Troen og Paradoxerne. Humor er det sidste Stadium i Existentens-Inderlighed foran Troen.« (VII 278). Humor ligger i evig erindren tilbagetagende ud af eksistens. Med andre ord, er da eksistensens paradokse accentuation (cf. e. g. VII 560 ff.) ikke endnu oplevet ved humoren. *Desuagtet* eller *først da* slutter humor immanensen af indenfor grænse-immanensen i den hensigt at lade den passende situation blive til, for at troen og paradokserne begynder. Humors bestræbelser opfyldt med dens egne lidelser for at slutte immanensen af, er som sådan ikke troen, men kunne i det mindste – menneskeligt talt – bidrage til at »udvise frastødende netop derved den nye Umiddelbarhed« (VII 278). Når Kierkegaard i denne sammenhæng siger følgende: at troen og det kristelig-religiøse har humoren foran sig, viser det forøvrigt, hvilken udlevelse der er betingelse for ret at antage kristendommen (cf. VII 279), og det er derved antydning, at humorens eksistens foran det paradoks-religiøse ikke er ligegyldig. Det måtte nok være således, at igennem uhyre eksistens-omfang er det komiske frastødende tilbagekaldende, men netop derfor med et vemodigt smil på immanensens grænse (cf. VII 257 anm., 593 f.) gået i afdøden. Kierkegaards

fremstilling af humor, som den sidste terminus a quo i forhold til at bestemme det kristelig-religiøse (cf. VII 165, 258, 278), indeholder naturligvis den upositive betydning, at humor er grænsen, hvor den kun kan nå til og ikke kan komme videre. Men, desuden er der samtidig antydning af den positive betydning, at humor alligevel kommer til at ane eller forudsætte, at selve det paradoks-religiøse på den anden side af grænsen må eksistere. »I den til Grund for Dialektikens Adskillelse liggende anede Immanents, hænger han sammen med Saligheden, i den fineste Traad ligesom, ved Hjælp af en Mulighed, der bestandigt gaaer til Grunde;« (VII 526). I virkeligheden er det et gennemgangspunkt, der allerede er vanskeligt nok at nå og dog dybsindigt (cf. VII 165, 495). Men, således er det klart angivet, at hvad der er ment med ovennævnte »positive betydning« af humor, ikke er andet end den anende betydning, der bidrager – skønt negativt – til at danne den passende situation, for at det dialektiske begynder.

Nu er det på høje tid, at vi skal komme tilbage til det komiske i udtryk for *uskærpet patos*.

Om »resignation« som begyndelsesudtryk for eksistentiel patos siger Kierkegaard, at den er udtryk i den absolute retning eller respekt mod det absolute »telos«. Det betyder, at patos for det første grundigt bekymrer sig om eller ser efter (cf. VII 389, 398 f., 433) eksistens-forhold mod den evige salighed, efter sin negative retning. Ikke i »min uhyre resignation« i den daglige mening (cf. S. V. III 97), men i resignation i den egentlige betydning, d. v. s. i den uendelige resignation »bliver jeg mig selv klar i min evige Gyldighed, og først da kan der være Tale om i Kraft af Troen at gribe Tilværelsen« (III 109) – siger Kierkegaard. Ja, når resignation virkelig er båret oppe af uendeligheden, har den jo anelsen af den paradoks-religiøse forsoning med tilværelsen. Man kan jo aldrig ane den aktivt, men patetisk-negativt, altså transcendent-passivt. Den uendelige resignation er det sidste stadium forud for det, virkeligt at gå videre og komme til troen (cf. III 99), og den *uendelige* resignation må være der i forvejen, for at forsoningen med tilværelsen kan blive til. Her gælder det i »Frygt og Bæven« sagte, at »ved Troen gav Abraham ikke Afkald paa Isaak, men ved Troen fik Abraham Isaak« (III 112). Men for så vidt er resignation stadigvæk den immanente bevægelse, men når den er uendelig, kan den blive udtømmelsen (cf. III 133,

103) for den nye endelighed. I det resignationens immanente bevægelse er den uendelige lidenskabs bevægelse, bliver just den plads, hvor resignationen finder sted, ikke andet end den, hvor den troende springende stiger ned. Hvad der forklarer forholdet, er netop »Virkelighedens Idealitet« (S. V. IV 321) både i immanent eksistentiel patos og paradoks eksistentiel patos. Resignationen syer hin skjorte i tårer (cf. III 108), for at forsoningen med tilværelsen kan begynde. Men sådan en negativ patos kommer på den måde til at hentyde frastødende til det paradoks-religiøse, skønt den er i den immanente sfære, idet den negative patos netop bærer det komiske.

Der står i »Frygt og Bæven« (III 114) følgende: »disse tvende Lidenskaber (Ironi og Humor) ere væsentlig forskellige fra Troens Lidenskab. Ironi og Humor reflektere ogsaa paa sig selv og høre derfor hjemme i den uendelige Resignations Sphære, de have deres Elasticitet i, at Individet er incommensurabelt for Virkeligheden«. Ironi og humor ligger indenfor den tilsigselv-kommende immanente sfære, og er væsentlig forskellige fra troens lidenskab, men har dog et vist forhold til troens sfære. Ironi og humor har en slags rullende karakter (elasticitet), netop fordi eksistensens paradokse kvalifikation ikke endnu er individet bekendt. Men denne rullen kan lejlighedsvis reflektere, selv om negativt – lige som en flod har glitrende bølger og ebber – det paradoks-dialektiskes kyst. Det komiskes rullen selv er så negativt-dialektisk benyttet i den uendelige resignation, og så finder det ud af sin bevægelses område i at frastødende og dialektisk vende modsigelsen om til den transcendent retning, når individets etisk-religiøse virkelighed alligevel ikke kan direkte udtrykkes.

Når humor (ikke blot ironi) her tillige er omtalt under resignation, er det naturligtvis, fordi resignation som det sidste stadium foran troen, på sin egen side, aner det nye subjektivitet-sandhed-forholds tilblivelse; thi den eksistentielle patos's virkelige idealitet har, som sagt, det patetisk-passivt (paskein) anticiperende (cf. IV 406, 467, VII 300) forhold til det paradoks-religiøse.

Det ovennævnte omhandler resignation. En lignende rolle for det komiske kan også påpeges med hensyn til »lidelse«. Når den eksistentielle patos's »væsentlige udtryk« nævnes i »Efterskrift« som »lidelse«, viser det ikke blot, at patos er »væsentlig«, fordi *παθος* på græsk egentlig betyder lidelse,

men også fordi den eksistentielle patos udtrykkes som *væsentlig negativitet* i den eksisterendes eksistens-forhold henimod det absolute »telos«. Og hvad der skulle kaldes »lidelsens virkelighed«, er dens vedvaren som det patetiske forhold til den evige salighed (cf. VII 432 ff.). I at have det vedvarende negative forhold med hensyn til den evige salighed, består den eksistentielle patos's væsentlige udtryk som lidelse. Lidelsen er foreløbig den eksistentielle patos med hensyn til den immanente religiøsitet, men lidelsen, som den eksistentielle patos's væsentlige udtryk, taber stadigvæk ikke (altså vedvarende) negativitetens idealitet også i det paradoks-religiøses sfære, efter at den fik det dialektiskes tilbagevirken, omend i momentets rolle. (Det synes naturligt at tænke sig, at det tydeligst viser sig som »sympatiens smerte«, et af den skærpede patos's samtidige momenter). Som noget, der gør lidelsens (denne eksistentielle negative patos's) »væsentlige« betydning klarere, kan man tænke sig humoren attached lidelsen.

I den betydning som Kierkegaard siger, at det komiske betegner, at en ny patos begynder (cf. VII 267), forholder det komiske sig til lidelsen, der er den eksistentielle patos's *væsentlige* udtryk. Da Kierkegaard lod sin pseudonyme forfatter Johannes Climacus anmelde »Stadier paa Livets Vej« i et »Tillæg« i »Efterskrift«, fremstillede han en inddeling: »Lidenskab, Ironie, Pathos, Humor, Dialektik« (VII 287). Denne inddeling er, hvad Kierkegaard mener med ordet »De forskellige Existents-Stadier rangere efter deres Forhold til det Comiske« (VII 510), men alligevel orienterer inddelingen, ved siden af den ovennævnte almindelige tredeling med to konfinier, det komiske (ironi og humor) i forhold til det patetiske og det dialektiske; derfor er det komiske her tænkt som konfinier, der eksisterer foran og efter det patetiske (d. v. s. uskærpet patos's eksistens-forhold og skærpet patos's eksistens-forhold). Og nu da lidelsen betragtes som den eksistentielle patos's væsentlige udtryk, kan ironi og humor (det komiske) behandles også i dette forhold. Men i hvilken mening kan man f. eks. tænke sig det komiske i konkret forhold til lidelse –: Etikeren sætter det komiske (ironi) mellem sig og verden, for at han selv ikke skal blive komisk, eller det etiske selv ikke blive overfladisk, idet hans inderlige etiske lidenskab møder naiv misforståelse (cf. VII 494 f.). På den måde vil han ved ironien beskytte den etiske lidenskabs inderlighed, som den subjektive sandhed er baseret på – overvindende

alle vanskeligheder, og kommende sejrrikt igennem alle misforståelsens og foragten lidelser. På lignende måde er humoren netop »incognito« for at værges og betrygge »Lidelsens og Guds-Forholdets Inderlighed« (VII 496). Humoren, besiddet som incognito, er, så at sige, den beherskede humor. Og i dette tilfælde kan man sige, at humor virker for tids-modenhed, hvor det dialektiske i enfoldig form bliver modtaget (cf. VII 512, 496). Men for så vidt kan man sige, at humor viser uskærpet- altså immanent-patos's negative moment i sin alvorlige krise. Her må man bemærke, at dette komiske (humor) i sig har det tragiske (»den lidende Modsigelse« – VII 504), hvilket hentyder til, at humor – forskelligt fra ironi – går i retning af »Helbredelse«. Humor vil gerne beholde sin tragiske side (den lidende modsigelse), idet den forsoner sig med smerten, hvilken fortvivlelsen vil abstrahere fra (cf. VII 511). Skønt humor skal, som »det komiske«, egentlig være den smerteløse modsigelse, stræber den på trods af sin egen karakter efter at betrygge lidelsens inderlighed; netop fordi humor allerede er ledet af anelsen af det kvalitativt-forskellige, desuagtet at humor stadig har forbindelse med lidelsen som den eksistentielle uskærpede patos's udtryk. At lidelsen på den måde har sammenhæng med det komiske, antyder klarere, at lidelsen som den eksistentielle patos's »væsentlige« udtryk bærer anticipation af det nye subjektivitet-sandhed-forhold. Således kan man sige, at lidelsen suggestivt benytter det komiskes omvendende grænsekarakter, og *lidenskabeligt* bekymrer sig for negativt at forudtage sit eget hensyn til det paradoks-religiøse.

Om »skyld« som den eksistentielle patos's »afgørende« udtryk kan man efter Kierkegaard nævne følgende. Det er, som om man nu i skyld-bevidsthedens immanens er kommet det paradoks-religiøse nærmere, men det betyder imidlertid ikke, at han ligefrem er nået det nærmere. Tværtimod, idet han er på immanensens yderste grænse henimod det dialektiske, er han kommet det fjernest; »men dog« forholder han – om end »i den fineste Traad« – sig til det paradoks-religiøse (cf. VII 526). Den skjulte inderligheds evige erindren af skylden, der er frembragt ved den beherskede humor, forholder sig ganske vist ikke til selve det paradoks-religiøse, men dog er den heller ikke fortvivlelse. Nej, den evige erindren af skylden er »Kjendet paa Forholdet til en evig Salighed« (VII 545). Humor som den frastødende grænsesoldat

for det dialektiske her afgørende suggerer den *totale* anende anticipation af det paradoks-religiøse i skyldens inderlige evige selvpålægning (cf. VII 541 ff).

På den måde har humor ved sit patetisk-negative grænseforhold til det dialektiske eller det paradoks-religiøse gjort meget karakteristisk selve de eksistentielle uskærpede patos's dialektiske negativ-anende paradoks tjene-ste. Disse tre patos's udtryk virker således nok i den immanente eksisten-tielle patos's egenskab, men idet de til det yderste anspændes i uendelighe-dens lidenskab (og stadigvæk ledsaget med det komiske), bliver de netop projekteret i den hensigt negativt (altså patetisk-passivt) at danne den pas-sende situation, for at det dialektiske først kan begynde.

Om de tre sidste såkaldte »skærpede patos« kan man ikke sige »aner« i den samme betydning som i de tre første patos, og også om det komiskes dialektiske funktion kan man i de tre sidste ikke tale på den samme måde som den eksistentielle patos's immanente incognito. Men, her må min nu-værende afhandling slutte; problemet udgør et emne for sig.

(Jeg har præsenteret foreløbige betragtninger derom – så vel som »subjek-tivitet-sandhed-usandhed-forhold« i almindelighed – i min japanske bog »Sandhedens og Virkelighedens Begreber hos Kierkegaard«. Tokyo, 1963).